

+ Novruz Şərq ölkələrində

Qaranlıq və soyuq qışdan sonra təbiətin dirçəlişinin, ilq baharın gəlişinin rəmzi olan Novruz bayramı qədim dövrlərdən Şərq xalqlarına yadigar qalan ən nəcib, xoş əhval-ruhiyyəli, sevimli bayramlardan biridir. Bahar bayramı xeyrixah hissələrin, insani duyğuların, mərdliyin və dostluğun təənnümü bayramıdır; ruzi bayramı, əmək bayramıdır; Novruz təmizlik, saflıq, gözəllik bayramıdır.

Məmməd Əmin Rəsulzadə yazır ki, qədim İran rəvayətlərində Novruzun gəlişi Cəmşindən taxta çıxmamış ilə əlaqələndirilir. Guya Cəmşid dünyanın bir tərəfini gözmüş, Azərbaycana gəlmiş, bu diyarı hər yerdən çox boyanmış gündüganə baxan yüksək bir tapədə taxt qurduğunu və taqçoyma mərasimini burada keçirmişdir. Günəşin şüalarını şahın daş-qaşla bəzənmiş taxt-tacına, libasına düşüb nura qorq edib. Elə buna görə də şahın adının "Cəm" (sultan, padşah) sözünün sonuna "şid" (pəhləvi dilində "şüa" deməkdir) əlavə olunub və bu əfsanəvi şah tarixə Cəmşid, yəni "Nur saçan padşah" adı ilə daxil olub. Həmin gün böyük bayram şənlikləri keçirilmiş və

bu gün Yenigün (Novruz) elan edilmişdir. Beləliklə, Novruz bayramı yeni günün, yeni ilin, yeni həyatın başlanğıcı bayramı olmuşdur.

Yaxın və Orta Şərqin bir çox ölkələrində bu bayram əziz və səbirsizliklə gözlənilən bir mərasim kimi qeyd edilir. Təbiətə sitayiş, təbiətin qiş yuxusundan ayılması ilə bağlı olan Novruzun mərasimləri qədim tarixə malikdir və zaman keçdikcə bu mərasimlər şamanlıq, atəspərəstlik, islam kimi dinlərin və etiqadların təsiri nəticəsində dəyişmiş, yeni-yeni elementləri zənginləşmişdir.

Yeni il - Novruz bayramı Mərkəzi Asiyadan Balkanlara qədər uzanan böyük bir ərazidə məskunlaşan bütün türk xalqları

tərəfindən sevinclə qarşılanır. Keçirilmə günü müxtəlif olsa da, bunların hamısı Azərbaycanda "bayram ayı" deyilən və 20 fevraldan 21 mart qədər olan dövrü əhatə edən müddətə təsadüf edir.

Qədim türklər arasında "Örgənəkön" kimi tanınan, ilin dəyişdiyini, baharın gəlməsini, təbiətin qiş yuxusundan ayıldığını göstərən bu bayramın adı, bu gün türk xalqları arasında müxtəlif şəkildə səslənir. Məsələn, qırğızlarda "nooruz", özbəklərdə "novruz", qazaxlarda "novruz, nauruz", uyuğurlarda "nooruz, novruz", azərbaycanlılarda "novruz" (noruz), noyruz, Kırım tatarlarında "navrez", Kazan tatarlarında "neuruz", Balkan türklərində "mevrez", Yuqoslaviya türklərində

"sultanı navrız", Kipr türklərində "mart dokuzu", Anadolu türklərində "Sultani novruz" (novruz sultanı), "mart dokuzu, mart bozumu" və s.

Türk xalqları arasında Novruz bayramının keçirilməsi məzmun anımından eyni olsa da, şəkildə müxtəlifdir. Bu baxımdan mərasimlərin keçirilməsini şərti olaraq üç əsas qismə ayırmaq olar: Mərkəzi Asiya, Ön Asiya və Şərqi Avropa.

Mərkəzi Asiya qisminə Qazaxıstan, Sibir, Altay və Şimal-Qərbi Çin türkləri - uyuğurlar daxildir. Bu ərazidə bayram şənlikləri əsasən aşağıdakı şəkildə keçirilir: Bayram günü əhali kənd-kənd, oba-oba göy çəmənliklərdə, çay کنارında toplaşır, çalır, oxuyur, oynayır. "Daş qazan" deyilən böyük çənlərdə "bayram aş" bişirilir. Bu yeməyə bəzən "göçə" də deyilir və əsasən buğdadan hazırlanır. Qaranlıq düşdükdən sonra tonqallar qalınır və üzərindən hoppanırlar. Bayram şənliklərinin əsas tərkib hissələrinə bəzən biri də at yarışları, "keçiqağıd" oyunudur. Bu günlərdə əşiqlər xalq qarşısında çıxış edir, Novruz məhəllən, "Örgənəkön", "Manas" və başqa داستانlardan parçaları oxuyurlar.

Ön Asiya qisminə şərti olaraq Şərqi Anadolunu, Zaqafqaziyani, Cənubi Azərbaycanı və Özbəkistani daxil etmək olar. Bu ərazidə bayramın keçirilməsində İran ənənələrinin təsiri nəzərə çarpır. Lakin türk ənənələri üstünlük təşkil edir.

Bayrama hazırlıq bir ay əvvəl başlayır. Evdə, həyəət-bacada səliqə-sahman yaradılır, bayram üçün yeməş tədarükü görülür, səmən buğdası isladılır, dörd çorbonə "üskü" - ton-

qallar qalınır. Dördüncü "üskü" axır çərşənbəyə təsadüf edir. Bu gün də, bayram günü olduğu kimi, müxtəlif yeməklər hazırlanır, xonçalar qurulur. Səhər tezdən hər kəs özünün, öz qohum-əqrəbəsinin qəbrini ziyarət edir, Quran oxutdurur, məzərn ətrafını səliqəyə salır, ora bayram yemişi qoyur. Günortadan sonra şənliklər başlayır. Həmin axşam hər adam öz ailəsi ilə süfrə arxasına yığışır, müxtəlif yeməklər, şimilər, yeməşlər hazırlanır. Bayram xonçasının ətrafında ailə üzvlərinin sayı qədr şam yandırılır. Bayram səhəri günü hamı toza paltar geyir, bir-birinin evinə qonaq gedirlər. Cavanlar dəstə-dəstə toplaşır, oxuyur, yallı gedirlər. Aşıqlar, kondirbazlar, aktyorlar öz məharətlərini göstərirlər. Bu gün küsənlər bərsəməli, heç kəs bir-birini incitməməlidir.

Bu bayram dövründə çoxlu oyunlar mövcuddur - koskosa, qapı pusma, bacə-bacə, şalətmə, suya üzük atma, xan oyunu və s. Bütün bu oyunların baharın gəlməsi, təbiətin oynanması, yaz tarla işlərinin başlanması ilə əlaqədardır.

Kosa oyunu oynayan cavanlar dəstəyə evləri gəzir, oxu-

yur, oynayıb, müxtəlif tamağalar göstərər və bunun müqabilində ərzaq və şirniyyat toplayırlar. Sonra onlar birlikdə bu toplanan ərzağı yeyib, şənlenirlər.

Ön Asiya və Şərqi Avropa ərazisinə daxil olan türklər - qaqauzlar, Kırım, Bolqarıstan, Yuqoslaviya, Kipr türkləri və s. bahar bayramını müxtəlif şənliklər, oyunlar, məhəlləyə qarşılayırlar. Hər bir kənd (Kiprdə isə bir neçə kənd) ya böyük bir meydanı, ya da kəndin کنارındaki çəmənlikdə bir yerə toplaşır, ümumi yemək mərasimi ilə bayramı qeyd edirlər. Bu ərazidə yaz çiçəkləri mühim rol oynayır. Onları bolluq, sağlamlıq, xoşbəxtlik rəmzi kimi yaxın adamlarına bağışlayır, saçlarına taxırlar. Bayram münasibəti ilə yumurta boyayırlar, onların bir hissəsini ailə üzvlərinə, digər hissəsini isə bayramı təbrik etməyə gələn qonşulara, uşaqlara verirlər. Novruz münasibəti ilə bişirilən yeməklər müxtəlifdir və əsasən məhəlli xarakter daşıyır. Məsələn, Kırmda toyuq və kuyuş sorbası, Yuqoslaviyada "kavavay" adlı çörək, hürük şəkili bulka, quzu budu və quru lobyadan hazırlanmış xüsusi

xörək bəşirilir. Süfrələri bayram xörəkləri və şirniyyat ilə bəzədilmiş evlərin qapılı bayram günləri bütün qonaqların üzünə açıq olur.

Novruz İran xalqlarının əsas bayramıdır. Resmii təqvimə görə bu bayram həm də yeni ilin başlanğıcına - fərvərdin ayının 1-nə (21 mart) təsadüf edir.

İranda Novruzla bağlı ən mühüm mərasimlərdən biri "axır çərşənbə"dir (farsca: "Çərşənbə - Novruz"). Bu mərasim ilin sonuncu çərşənbə gecəsi keçirilir. Həmin axşam uşaqlardan tutmuş böyüyə qədər həmi tikan kollarını və odunu bir yerdə toplayıb tonqal qalayır, deyib güla-gülə odun üstündən o yan-bu yana atırlar. Hər dəfə tullananda tonqala müraciətə dəyirlər: "Mənim sarılığım səmə keçsin, sənin qırmızılığın mənə!". Bu proses tonqal sönlüb qurtaranadək davam edir. Adətə görə, tonqalı söndürmək olmaz, o özü yanib qurtarmalıdır.

"Axır çərşənbə"nin maraqlı ünsürlərindən biri də "qulaq falı"dır. Belə ki, həmin axşam adamlar küçədə, adətən dörd yol ayrıcında dayanıb niyyət edirlər və yoldan ötənlərdən eşitdikləri təsadüfi həzlər arasında bu niyyətin soyatma keçib-çəkməyəcəyini müəyyənləşdirirlər.

"Axır çərşənbə" axşamı kəmin evində xəstəsi varsa, bir qab və çəncə götürüb evdən çıxır. Hər hansı bir qapıya yaxınlaşıb üzünü örtür, heç bir şey demədən çəncə ilə qapını döyür. Ev sahibini gərəc çıxıb onun əlində tutduğı qaba yemək, ya pul qoysun. Qaba qo-

yunlmuş yeməli şeyləri yığıb xəstəyə verirlər ki, səfa tapsın. İranda Novruz bayramına bir neçə gün qalmış həmi evini tökür, yəni xalça-palazı çıxarıb yaxşı-yaxşı çırpır, otaqları təmizləyir, çişələri silir, mis qabları sürtüb ağardır. Boşqablarında səməni əkir, güldəndə nergiz sitili basdırırlar.

Yeni il axşamı həyata keçirilən ən mühüm mərasim adı "axır çərşənbə"dir (farsca: "Çərşənbə - Novruz"). Bu mərasim ilin sonuncu çərşənbə gecəsi keçirilir. Həmin axşam uşaqlardan tutmuş böyüyə qədər həmi tikan kollarını və odunu bir yerdə toplayıb tonqal qalayır, deyib güla-gülə odun üstündən o yan-bu yana atırlar. Hər dəfə tullananda tonqala müraciətə dəyirlər: "Mənim sarılığım səmə keçsin, sənin qırmızılığın mənə!". Bu proses tonqal sönlüb qurtaranadək davam edir. Adətə görə, tonqalı söndürmək olmaz, o özü yanib qurtarmalıdır.

yeddi şeyin (farsca buna "həft-sin" deyirlər) süfrəyə düzülməsidir. Bunlar aşağıdakılardır: səncəd (iydə), sumaq, sirke, sünnəlib, sözbə (göyərtili), sir (sarımsaq) və səməni. Bu adətə kökləri İslamdan əvvəlki dövrlərə gedib çıxır və yeddi mələyin adı ilə bağlıdır. Yeddi "sin"-in düzülüyü süfrənin başına güzgü qoyurlar. Güzgünün hər iki tərəfinə şəndanlar düzür və onlarda ailədə olan uşaqların sayı qədər şəm yandırılır. Bundan əlavə, süfrəyə

aşağıdakı şeylər də qoyulur: Quran, iri tondir çörəyi, üzünə də yaşıl torpaq olan bir kasa, su, bir şüşə gülub. Bütün bu şeylərdən istifadə etməklə müəyyən edilmiş qaydada təze il üçün fal açılır, niyyət edilir.

İl təhvil olduqdan sonra hər bir ailədə kiçiklər böyüklərə təbrik etməyə gedirlər və böyüklər də onlara bayram hədiyyəsi verirlər. Novruzda küsülülər bərsirlər, ədavətlər unudulur.

Novruz bayramında şirniyyatdan, meyvə və çərəzdən geniş istifadə olunur. İranlılar Novruz üçün özlərinə məxsus şəkildə çərəz hazırlayırlar: püsto, badam, fındıq, balqabaq və yemiş toxumu, noxud bir yerdə qarışdırılıb qovrulur, sonra üstünə duzlu su səpilir və yeyilir.

Ənənəyə görə, bayram 13 gün davam edir və bu müddət ərzində adamlar bir-birinin evinə qonaq gedir, bayram hədiyyələri aparırlar. Yeni ilin 13-cü günü xüsusi şəkildə qeyd olunur ki, buna "Sizdəh bəddər" ("On üçün qovulması") deyilir. 13 rəqəmi nehs sayıldığı üçün həmin gün həmi evdən çıxır, çəmənləklərdə, dağlarda, çay کنارlarında, meşələrdə gəzişir, yeyib-çir, şadlıq edir, müxtəlif musiqi alətlərinin müşayiətili ilə rəqs edirlər. Bu vəziyyətdə gecəyarısına kimi davam edir və yalnız bundan sonra camaat evlərinə dağlır. Beləliklə, 13-cü günün "üğursuzluğu" evlərdən "qovulur".

İranlılar yeni il imkan daxilində mütləq təze paltarada qarşılaşmağa çalışır, evdəki köhnə,

çatlamış saxsı qabları sındırır atır, yenilərinə alırlar. Ən fəqir ailələr belə bütün imkanlarını sərf edirlər ki, bayram süfrələrini səliqəli və zəngin olsun.

Orta əsr ərəb tarixçisi Əl-Məqrizinin "əl-Xitab" əsərində verdiyi məlumatlara əsasən Novruz bayramı Abbasilər xəlifəti dövründə VIII əsrdən başlamış ərəb Şərqiyyə qız bayramı kimi qeyd edilmişdir. Xəlifə Əl-Məmunun (813-833) göstərişinə əsasən Novruz bayramının icrası onun hakimiyyəti dövründə qanuni şəkildə alınmışdır. Bəzi xəlifələr bu bayramın geniş şəkildə qeyd olunması üçün hər cür sərəit yaradırdılar. Belə ki, Novruz bayramı günlərində camaat xəlifəni bayram münasibətilə təbrik edir, ona hədiyyələr gətirirdilər.

Novruz bayramının ilk günlərində xalq içəndən bir nəfəri "Əmir-novruz" elan edib bayramı idarə etməyi ona tapşırırdı. Həmin adam üzünə un və ya əhəng çəkib qırmızı və ya sarı xəlet geyinir, uzunqulağı minib şəhərin küçələrini gəzib varlılardan hədiyyələr toplayırdı, Novruz bayramı günlərində hər yerdə o yandırılır, adamlar bir-birinin üstünə su çiləyirdilər.

Novruz bayramının xəlifələr də yaxından iştirak edirdilər. Xəlifənin sarayında qurulan bu şənliklər orta əsrlərdə Qərbi Avropa ölkələrində keçirilən kamavalları xatırladırlar. Bu günlər xalqın müxtəlif təbəqələri noxçalar düzəldib saraya gəlir və xəlifəni, onun ailəsini təbrik edirdilər. Xəlifə işə onlara hədiyyə, pul paylayırmış.

Bu şənlikləri karnaval şənliklərinə yaxınlaşdıran cəhətlərdən biri burada iştirak edənlərin üzvlərini niqabla, maska ilə örtülü olması idi. 892-ci ildə hakimiyyətdə gələn xəlifə Əl-Mötədid bu mərasimi qadağan etmişdir. Belə bir qadağandan qəbul edilmişlərdə ortodoksal din xadimləri də müəyyən rol oynamışlar. Onların fikrincə, bayram günləri od yandırmaq, su çiləmək zərərliyyətin qalığı kimi qiymətləndirilir.

Müasir dövrdə Novruz bayramı Misir ərəbləri tərəfindən qarşılanır.

Misirə yazın gəlişi "Şəmmu-n-nəsim" - yaz və artım, məhsuldarlıq bayramı ilə bağlı müxtəlif mərasim və ayinlərin icrası ilə qeyd edilir. Misirli alim Əhməd Rüşdi Saleh tarixi mənbələrə istinad edərək göstərir ki, bu bayram öz geneziyinə görə xain qardaş Set tərəfindən öldürülmüş və nə bənatı allahı Ozirizin yenidən həyata qayıtməsi, dirilməsindən

bəhs edən qədim Misir mifi ilə bağlı olsa da, sonrakı əsrlərdə daha geniş mənə kəsb edərək yaz, məhsuldarlıq bayramı kimi qeyd edilmişdir. Qədim Misir fironları ilin bu fəslində bağ-bağatlarla, çəmənləklərdə çıxıb Ozirizin gəlişini təbiiatın oyanması kimi qarşılamışlar. Əhməd Rüşdi Salehin fikrincə, "Şəmmu-n-nəsim" etimoloji cəhətdən qədim Misir dilində "şəmmu" - "qoxu duyma" sözünün yaz mənasında işlənməsi ilə bağlıdır.

"Şəmmu-n-nəsim" bayramı günlərində misirlilər qayıqlara minib Nil çayında gəzintiyə çıxır, müxtəlif bayram xörəkləri bəşir, ziyafət düzəldirlər. Bu günlər bağ və çəmənləklər onları əsas gəzinti yerləri olur. Bu bayram əsas etibarilə Misir qədim yerli sakinlərindən olan qibritlər özlərini fironların dövründə təşəkkül tapmış Yeni il bayramı kimi qeyd edirlər. Ümumiyyətlə, bu gün milli Misir bayramı hesab olunur.

Novruz bayramı elə bir bayramdır ki, hər təze il ona yeni bir tərəvət gətirir, idən-ile bayram mərasimləri yenilənir, zənginləşir. Bayramın bir mərasimi işə onun qarşılayanların hamısı üçün dəyişməz qalır - bu, Novruzun "il təhvil olur" deyilən mərasimidir. Kəçə ilin yeni ilə keçdiyi, gəçə ilə gündüzün tarazlaşdığı saat bütün ailə üzvləri bayram süfrəsinin ətrafında toplaşır və bayram xəncəsində ailə üzvlərinin sayı qədər şəm yandırılır - evə işıq, nur gəlir.